

Remissvar på betänkande (SOU 2009:16) Grundanalys, Förnyelseprogram och Kulturpolitikens arkitektur av Kulturutredningen

Sammanfattning

Institutet för språk och folkminnen instämmer i utredningens bedömning att kulturpolitiken behöver stärkas genom ett mer strategiskt och samordnat arbete utifrån de kulturpolitiska målen.

Vi ser dock en risk att stora delar av institutets huvudsakliga uppgifter – att på vetenskaplig grund öka, levandegöra och sprida kunskaper om det immateriella kulturarvet och bedriva språkvård – osynliggörs i den föreslagna sfären för frågor om arkiv, bibliotek och språk. Den andra tänkbara sfären för frågor om samtid, historia och livsmiljö medför andra invändningar. Institutet passar uppenbarligen inte in i någon av sfärerna.

Kommentarer och förslag från Institutet för språk och folkminnen

Våra kommentarer och förslag följer kapitelindelningen i betänkandet samt besvarar frågorna i departementets svarsformulär.

Kapitel 9. Kulturpolitik, civilsamhälle och folkbildning

I kapitel 9 (del 2, sid. 75) föreslår utredningen att regeringen tar initiativ till en dialog med de civilsamhälleliga organisationerna på kulturens område och med Sveriges kommuner och landsting och att bl.a. de nationella minoriteternas organisationer inkluderas i denna dialog. Institutet anser att denna typ av dialog är ett positivt sätt att initiera samarbete mellan majoritetskulturen och olika minoritetskulturer och sprida information om de olika kulturyttringarna. Institutet instämmer i förslaget.

Kultur i skolan

Det är positivt att utredaren föreslår ett samlat nationellt ansvar för kultur i skolan. Det kan skapa enhetlighet mellan skolorna. Institutet anser att det är mycket viktigt att de nationella minoriteternas kulturarv ges utrymme i undervisningen i skolan. Men det är lika viktigt att de nationella minoriteternas kultur syns i samhället i alla relevanta sammanhang. Därigenom ökar både majoritetssamhällets och minoriteternas förståelse för de olika kulturyttringarna.

Skolbiblioteken spelar en viktig kulturell roll i skolan. Institutet instämmer i utredningens slutsats att en mer samordnad bibliotekspolitik kan bidra till att förbättra skolbibliotekens förutsättningar (del 2, sid 99). Utredningen konstaterar att ökad samordning av skolbibliotek och folkbibliotek skulle kunna skapa nya möjligheter att såväl öka den totala mängden tillgängliga titlar som förbättra annan service (del 2, sid. 106). Institutet anser det vara helt nödvändigt med samarbete och koordinerade resurser mellan alla aktörer på området när det gäller de nationella minoriteternas tillgång till litteratur på det egna språket. Den tekniska utvecklingen har gjort det möjligt att söka i olika kataloger och intensifiera samarbetet mellan olika bibliotek. Vissa folkbibliotek bör ha ansvar för att skaffa litteratur på vissa språk och låna böcker m.m. till skolbiblioteken.

Högre utbildning, forskning och eftergymnasial utbildning för kulturområdet.

Utredningen betonar vikten av forskning på kulturområdet, (del 2, sid 143) Enligt institutets uppfattning är det viktigt att denna forskning omfattar även de nationella minoriteternas kultur.

Under kapitlet Ökat samspel mellan stat, landsting och kommun föreslår utredningen en kartläggning av länens kulturresurser och speciellt åtgärder som gäller barn och unga samt de nationella minoriteterna (del 2, sid. 277). Institutet välkomnar detta förslag.

Kapitel 12. Ökat samspel mellan stat, landsting och kommun – portföljmodellen

Fråga 1. En ny modell för samspelet mellan stat, landsting och kommun i kulturpolitiska frågor bör genomföras.

Tillstyrks i huvudsak.

Institutet instämmer i allt väsentligt i utredningens bedömningar och förslag. I grunden är det positivt att samarbetet och ansvarsfördelningen mellan staten, landsting, regioner och kommuner ses över. Vi vill påminna om att det, förutom länsstyrelserna, idag finns andra statliga, regionalt placerade myndigheter. Institutet för språk och folkminnen har sedan länge en del av verksamheten förlagd på regional nivå och har värnat om decentralisering och regionalt ansvarstagande. Enheterna i Göteborg, Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala har redan etablerade samarbeten på regional nivå, såväl med civilsamhället som med regioner och kommuner.

Utredningen föreslår en kartläggning av länens kulturresurser och speciellt åtgärder som gäller barn och unga samt de nationella minoriteterna (del 2, sid. 277). Institutet välkomnar detta förslag.

Staten bör dock inte avsäga sig ansvaret, utan måste utveckla metoder för inflytande och uppföljning av portföljmodellen.

Fråga 2. Vissa statliga medel som idag fördelas av Statens kulturråd, Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet, Nämnden för hemslöjdsfrågor samt Riksteatern föreslås omfattas av modellen

Inga synpunkter.

Kapitel 13. Centralt placerade stöd, konstnärernas villkor och enskild finansiering av kulturverksamhet

Fråga 3. Teater-, Dans- och Musikallianserna bör slås samman till en gemensam scenkonstallians.

Inga synpunkter.

Fråga 4. Det statliga litteraturstödet, liksom stödet till kulturtidskrifter, bör ingå som en del i ett allmänt stöd för kulturpolitiska insatser inom hela litteratur- och biblioteksområdet.

Inga synpunkter.

Fråga 5. Vid bedömningen av ansökningar för litteraturstöd ska hänsyn tas till – förutom kvalitet – utgivarens ekonomiska förutsättningar i det enskilda fallet.

Tillstyrker i huvudsak.

Utredningen föreslår att de gällande reglerna för litteraturstöd, som bl.a. ges till litteratur på minoritetsspråk, ska omarbetas så att stödet ges en tydligare kulturpolitisk profil (del 2, sid. 303). Det är viktigt att kvaliteten hos det publicerade verket är hög, men även det enskilda projektets ekonomiska stödbehov ska övervägas. Institutet instämmer i förslaget men vill dock understryka vikten av att i första hand bedöma verkets kvalitet.

Fråga 6. Det statliga fonogramstödet bör ingå i ett allmänt stöd för kulturpolitiska insatser inom hela musikområdet.

Inga synpunkter.

Kapitel 14. Arkitektur för en samlad kulturpolitik

De tre sfärerna innebär på sikt stora myndigheter. En konsekvensutredning behöver göras av eventuella effektivitetsvinster och om det verkligen blir mindre administrativa kostnader med så stora myndigheter. Institutet förstår grundtanken i utredningen att det behövs en översyn av förvaltningsinstitutionerna på kulturområdet, men sfärerna är skapade utifrån en befintlig struktur och inte med något egentligt nytänkande. Institutet ställer sig också tveksamt till hur själva sfärerna definieras. Det är tveksamt om man i längden vinner på att organisatoriskt sammanföra så disparata verksamheter.

Kapitel 15. En sfär för frågor om arkiv, bibliotek och språk

Institutet ställer sig frågande till hur språk ska integreras i sfären. Språk nämns nästan inte alls i detta avsnitt av utredningen. Det är inte givet till vilken sfär Institutet för språk och folkminnen ska tillhöra. Verksamheten griper över flera fält. I utredningens beskrivning av institutet saknas helt flera av institutets

uppdrag eller beskrivs för rudimentärt. Institutet instämmer därför inte i utredningens beskrivning av institutet i 15.1 (del 3, sid 41): ”Institutets verksamhet utgörs idag av en del som i allt väsentligt är uppbyggd kring informationsförsörjning av samma art som arkiven samt uppgifter inom språkområdet.” Detta är en grov förenkling.

Kompetens och forskning

Inom de områden som institutet har till uppgift att arbeta är kompetensen både djup och bred och i hög grad unik. På språkvårdsområdet finns en betydande kompetens, vilken även omfattar de nationella minoritetsspråken. Institutet besitter en samlad namn- och dialektkompetens som sannolikt är större än vid något universitet. Inom folkminnesverksamheten finns likaså kunskap som är unik och ett nödvändigt komplement till den som finns vid universitet och museer.

Institutet för språk och folkminnen utgör mer än en manifestation över gårdagens kulturella förhållanden. Institutet har visserligen dokumenterat gårdagen men verkar också i nutiden. Dessutom bedriver institutet egen kvalificerad forskning där vi analyserar, tolkar och vetenskapligt bearbetar materialet. Vi informerar om både gårdagen och nutiden på ett liknande sätt som museerna gör i sfären för frågor om samtid, historia och livsmiljö. Drygt 25 % av institutets personal har högre akademisk utbildning och är filosofie doktorer varav sex är docenter och en är professor. Vi instämmer i utredningens konstaterande att minskade forskningsmedel för kulturmyndigheterna skulle få allvarliga konsekvenser. Kompetensförsörjningen är viktig att beakta. Staten får inte släppa sitt utbildningsansvar och uteslutande förlita sig på att externa bidragsgivare som Vitterhetsakademien och Riksbankens jubileumsfond finansierar utbildning av forskare inom området immateriella kulturarv.

I avsnittet 15.4.5 (när utredningen motiverar varför museerna ligger i en annan sfär, trots ABM-tanken) betonas att museerna har ett annat uppdrag och arbetssätt än arkiv och bibliotek, vilket innebär att de ”i högre grad även ska analysera och tolka kulturarvet”. I detta sammanhang nämns inget om institutets dokumentations- och forskningsverksamhet samt kontaktytorna mot universiteten, Riksantikvarieämbetet och museerna. Verkligheten är den att institutet, i likhet med museer och Riksantikvarieämbetet, skapar sina egna samlingar, gör egna dokumentationer och forskar på detta material. Forskning i institutets ämnen bedrivs inte bara på universiteten. Snarare är det så att en större del av denna forskning utförs av institutet, inte på universiteten.

Utbyte av personal mellan forskning och kultur

Utredningen tar upp frågan om ett kontinuerligt utbyte av personal mellan forskning och kulturvärlden för att kulturarbetarna ska bli uppdaterade om vad som pågår inom forskningen. Här är troligen Institutet för språk och folkminnen unikt, eftersom den forskarutbildade personalen faktiskt finns inom båda världarna. Samarbetet mellan institutet och universiteten kan dock utvecklas mer. Det unika material som institutet besitter kunde utnyttjas mer inom universitetsforskningen.

Samarbeten

Institutet anser att internationella utblickar och internationellt samarbete är mycket viktigt. Institutet kan lära sig mer men har även mycket att självt bidra med. Det som skiljer Institutet för språk och folkminnen från flera andra myndigheter i sfären för arkiv, bibliotek och språk är graden av forskning och redan etablerade samarbeten med en rad universitet, både i Sverige och utomlands samt inom stora internationella specialorganisationer och FN-organ. Här kan vi nämna att institutet har såväl utbildnings- som forskningssamverkan med universiteten i Göteborg, Lund, Stockholm, Uppsala och Umeå samt KTH och SLU.

I Norden samverkar institutet med universiteten i Helsingfors, Köpenhamn, Oslo, Tammerfors och Åbo samt med övriga språkvårdsorgan i Norden. På Europeanivå deltar institutet bl.a. i EFNIL (Europeiska samarbetsorganisationen för nationella språkinstitutioner) som samlar nationella språkvårdsinstitutioner samt i det av Unesco stödda forskningssamarbetet ALE (Atlas Linguarum Europae) inom dialektområdet.

På internationell nivå deltar institutet i SIEF (The International Society for Ethnology and Folklore), i ISCLR (International Society for Contemporary Legend Reserach) samt i ICOS (The International Council of Onomastic Sciences) vars säte för närvarande är placerat vid institutet i Uppsala. Institutet bedriver FN-arbete i UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names). Vidare är institutet med i Clarity, en internationell organisation för klarspråksarbete.

Samlingar

Institutets arkivverksamhet skiljer sig i hög grad från Riksarkivets och landsarkivens. Till dem lämnas statens handlingar, allmänna eller sekretessbelagda. Institutet samlar självt in material efter noggranna vetenskapliga analyser och överväganden och bedriver forskning på det. Samlingarna bygger på att människor frivilligt vill bidra till dokumentations- och forskningsprojekt. Detta

gör att institutet ställs inför andra frågor när det gäller etik och upphovsrätt, frågor som liknar dem som diskuteras i betänkandet Kraftsamling! – museisamverkan ger resultat (SOU 2009:15).

Immateriella kulturarv

Institutet har en viktig roll att fylla som den enda myndigheten med ett övergripande ansvar för språksituationen i Sverige och en av få myndigheter som förvaltar immateriella kulturarv. Institutets kompetens är allt oftare efterfrågad av forskningen, allmänheten, press, radio och tv.

Institutet har för närvarande regeringens uppdrag att samordna ett förslag till genomförande och ansvarsfördelning inför Sveriges ratificering av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet. En konsekvens av detta arbete kan bli att institutet får ett utökat ansvar på kulturarvsområdet. Denna del av institutets verksamhet nämns endast i ringa grad i utredningen.

Språkvård

Frågan om hur det språkpolitiska arbetet bäst ska utföras behöver utvecklas vidare inom institutet och i samråd med Kulturdepartementet och andra berörda organisationer, t.ex. Statens kulturråd, Kungl. biblioteket och Talboks- och punktskriftsbiblioteket, som är i en liknande situation och har överlappande verksamhetsområden. Det stämmer också bra med utredningens förslag.

Liksom fallet är med kulturpolitiken i övrigt behöver språkvårdens verksamhetsområde stärkas och breddas i enlighet med samtidens krav och nya språkpolitiska uppgifter. Det behövs ett utökat samarbete med andra aktörer med arbetsområden och verksamhet där språk och kommunikation är en central del, t.ex. Talboks- och punktskriftsbiblioteket, Handisam, Specialpedagogiska myndigheten, Skolverket, Internationella biblioteket, minoritetsspråksbiblioteken m.fl. Även detta är i linje med utredningens förslag.

Språkvården behöver stärkas vad gäller möjligheterna att bedriva språkvetenskaplig forskning på empirisk grund samt att arbeta med uppföljnings- och utvärderingsarbete relaterat till språklagen. Institutet hoppas i och med utredningens förslag få möjligheter att göra detta på ett tillfredsställande sätt. Vi noterar att Kulturutredningen hänvisar till Norge som ett exempel på liknande omställningar av kulturpolitiken i andra länder. Också vi ser de kulturpolitiska satsningarna i Norge som ett gott föredöme. Det gäller inte minst den stora satsningen på en modern språkvård och språkpolitik som är i fas med informationssamhällets krav. Till skillnad från Sverige har man där insett att kulturpolitiska satsningar inte bara handlar om omorganisation utan också om

ekonomi. Till exempel får Språkrådet i Norge stora resurser för att utveckla sin verksamhet (Stortingsmelding nr 35). Dessutom satsar man på en språkbank med digitala språkresurser för språkvetenskaplig forskning och språkteknologisk utveckling i syfte att värna språken i Norge och möjligheterna att använda dem i ett globalt informationssamhälle.

Tal- och punktskriftsbiblioteket

Tal- och punktskriftsbiblioteket (TPB) ska enligt Kulturutredningen få ett utökat ansvar att tillgängliggöra anpassad litteratur. Vi ser positivt på detta. Idag producerar TPB talböcker, punktskrift, e-texter och anpassade texter för personer med läs- och skrivsvårigheter. Utredningen nämner dock inget om teckenspråk. Det finns ett stort behov av skönlitteratur på teckenspråk. Specialpedagogiska institutet (numera en del av Specialpedagogiska skolmyndigheten) har gjort en del översättningar på teckenspråk av skriven barnlitteratur men i mycket blygsam skala. I huvudsak anpassar man befintliga läromedel till teckenspråk. Det behövs mer litteratur på teckenspråk.

Även utlåningsverksamheten behöver utvecklas. I Örebro finns Resursbiblioteket för döva, som lånar ut teckenspråklitteratur och -material på video och dvd. Resursbiblioteket har bedrivits i projektform i sju år och är ett samarbete mellan Kulturdepartementet och Örebros stadsbibliotek. Verksamheten är förlagd i Örebro men utlåning sker på nationellt plan via folkbiblioteken. I Kulturdepartementets regleringsbrev för TPB år 2009 står det: ”Talboks- och punktskriftsbiblioteket ska i samverkan med Resursbibliotek för döva i Örebro förbättra den nationella spridningen av teckenspråkig litteratur, med särskilt fokus på tillgänglighet för barn och unga.” I framtiden bör Resursbiblioteket för döva permanentas och vara en integrerad del av TPB. I samband med det bör myndigheten byta namn så det framgår att även teckenspråk ingår i verksamheten.

Språk- och folkminnesarkiv för teckenspråk

Det finns ett behov att dokumentera teckenspråket för eftervärlden. Svenskt teckenspråk utvecklas och förändras över tiden precis som alla andra språk. Språkliga arkiv behövs för forskningen men också för språkvården. Språkliga korpusar är viktiga verktyg för studier av språk. Institutet för språk och folkminnen har omfattande inspelningar av dialekter och folkminnen. De olika disciplinernas ljudinspelningar kan även fungera som underlag för varandra. Något motsvarande arkiv finns ännu inte för svenskt teckenspråk. Arbetet med att skapa ett språkarkiv för teckenspråk har påbörjats inom Institutet för språk och folkminnen. I framtiden kan man tänka sig att även språkmaterial från andra organisationer och institut kan integreras i detta arkiv.

Dövhistoriska museiföremål

Det finns stora samlingar av föremål relaterade till dövundervisningen på statens specialskolor. På exempelvis Manillaskolan har man haft egen museiverksamhet, men denna har lagts ned på grund av bristande ekonomiska resurser. Det saknas även utbildad personal som kan sköta samlingarna. Det är viktigt att detta material sparas till eftervärlden. I Växjö fanns en dövhistorisk förening som hette Kultursällskapet Lejonet, som sedan bytte namn till Dövhistoriska Institutet. Organisationerna hade flera anställda som skötte samlingarna, men idag är båda organisationerna försatta i konkurs. Samlingarna har tillfälligt övertagits av Sportklubben Dacke, som är en idrottsklubb för döva i Växjö. Materialet finns nu magasinerat i en lada, vilket innebär stora risker för fuktskador. Vi kan inte bedöma vilken institution som är bäst lämpad att förvalta detta material, men det är viktigt att det inte kommer till skada eller förskingras.

Fråga 7. Riksarkivet och landsarkiven bör läggas samman till en myndighet som får i uppdrag att svara för den nationella överblicken på arkivområdet.

Tillstyrks i huvudsak.

Fråga 8. Kungl. biblioteket bör ges i uppdrag att svara för den nationella överblicken på biblioteksområdet.

Tillstyrks i huvudsak.

Fråga 9. En samlad myndighet för arkiv och bibliotek bör inrättas genom att Kungl. biblioteket och Riksarkivet (med landsarkiven) slås samman.

Avstyrks i huvudsak.

Institutet ställer sig tveksamt till sammanslagningen av Kungl. biblioteket och Riksarkivet (med landsarkiven). Även om digitalisering är en angelägenhet dessa institutioner har gemensamt och som ligger i tiden är fortfarande uppdragen och verksamheterna olika. Två i grunden ganska olika myndigheter måste inte slås samman för att verka i samma sfär och finna vägar för ett fördjupat samarbete kring bl.a. digitalisering. Museerna, även de med digitaliseringsbehov, har utredningen valt att inte föra till denna sfär.

Institutet för språk och folkminnen har, som utredningen konstaterar, i över ett decennium satsat på digitalisering och planerar för mycket mer. För att nå målet att sätta medborgaren i fokus och erbjuda enklare vägar till samhällets samlade information krävs dock stora resurser för att den intresserade allmänheten ska kunna tolka den digitaliserade informationen. Samlingarna ska inte bara göras tillgängliga, de måste också göras begripliga. Detta är en stor och inspirerande utmaning som på sikt även kan bidra positivt till att utveckla samarbetet med bl.a. skolan.

Kapitel 16. En sfär för frågor om samtid, historia och livsmiljö

Institutets verksamhet tangerar inte bara sfären *Arkiv, bibliotek och språk* utan också sfären *Samtid, historia och livsmiljö*, som berör kulturarv. I utredningen berörs kulturarv med syftning på miljöer och materiellt kulturarv. Institutet finner dock inget explicit skrivet om immateriellt kulturarv. Ett konkret exempel på immateriellt kulturarv är Kulturminneslagens hänsynsparagraf rörande ortnamnsbruk. Ansvarig myndighet för Kulturminneslagen är Riksantikvarieämbetet, som föreslås tillhöra sfären för samtid, historia och livsmiljö. Men på Riksantikvarieämbetet finns för närvarande inte någon specialistkompetens inom området. Specialistkompetens inom ortnamn finns på Institutet för språk och folkminnen och i viss mån på Lantmäteriverket.

Ortnamnsvården spelar också stor roll i livsmiljön, gestaltningen av de fysiska och sociala rum där en stor del av människornas liv utspelar sig, och upplevelsen av dessa rum som offentliga arenor. Institutet ska enligt instruktion (2007:1181) yttra sig i ärenden om fastställande av ortnamn och granska förslag till namn på allmänna kartor. Oavsett organisatorisk form måste institutets myndighetsutövande roll inom ortnamnsvården beaktas.

Ansvar för immateriell kultur i form av språk, dialekter, namn och folkminnen ligger idag hos Institutet för språk och folkminnen. Institutet befinner sig mitt emellan arkivsfären och kulturarvssfären med beröringspunkter i båda men utan att självklart tillhöra någon av dem.

Fråga 10. Riksantikvarieämbetet, Riksutställningar, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Statens konstråd och Arkitekturmuseet bör läggas samman till en myndighet.

Avstyrks i huvudsak.

Institutet ställer sig frågande till vad en sammanslagning av så disparata myndigheter som dessa skulle få för positiva effekter, kulturpolitiskt eller ekonomiskt.

Kapitel 17. En sfär för konstarna

Fråga 11. En ny myndighet för konstarna skapas genom att en viss verksamhet inom Statens kulturråd, hela Konstnärsnämnden med Bildkonstnärnsfonden samt Sveriges Författarfond och viss verksamhet inom Stiftelsen Svenska Rikskonserter läggs samman.

Inga synpunkter

Kapitel 18. En ny roll för Kulturrådet

Fråga 12. Statens kulturråd bör ges ett ändrat uppdrag som innebär ett ansvar för följande uppgifter:

- leda och samordna statens överläggningar med landstingen och kommunerna om fördelning och villkor för statligt stöd till regional kulturverksamhet,
- göra samlade bedömningar, uppföljningar och utvärderingar av kulturpolitiken till underlag för regeringen,
- samordna och svara för vissa övergripande kulturpolitiska uppgifter.

Tillstyrks i huvudsak.

Fråga 13. Uppgiften att ansvara för statens centralt fördelade bidrag bör ges till en ny myndighet för konstarna.

Inga synpunkter

Kapitel 19. Kulturinstitutionerna

Institutet invänder mot utredningens beskrivning av situationen för minoritetsspråket romani. Utredningen skriver i kap 19.4 (del 3, sid. 155) att ”Statens kulturråd har i uppdrag att stödja och främja de nationella minoriteternas språk kultur och att även Institutet för språk och folkminnen och flera andra myndigheter och kulturinstitutioner arbetar med dessa frågor”. Sedan konstaterar utredningen: ”Den romska kulturen och språket saknar emellertid fortfarande en ansvarig nationell institution.” Detta stämmer inte för språkets del, då institutet är en ansvarig nationell institution för det romska språket. Institutet för språk och folkminnen är den centrala myndigheten på språkets område i Sverige. Institutet har en speciell avdelning för språkvård, Språkrådet, för vård av svenska, finska, romani, jiddisch och det svenska teckenspråket. Vården av meänkieli organiseras av institutets avdelning i Umeå. Institutet har sedan 2007 två halvtidsanställda språkvårdare i romani och till deras stöd en arbetsgrupp där fem varieteter av det romska språket är representerade. Institutet har på uppdrag av regeringen 2007 låtit kartlägga situationen för det romska språket och språkvården (Ellen Bijvoet & Kari Fraurud, *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige*, 2007) och man har föreslagit en betydande utökning av de romska språkvårdstjänsterna. Institutet anser således att det även i fortsättningen ska ha ansvaret för det romska språkets vård och utvecklande och att resurser som är avsedda för språket inte ska splittras på flera institutioner.

En motsvarande studie av situationen för meänkieli utfördes av institutet också på uppdrag av regeringen (Harriet Kuoppa, *Situationen för minoritetsspråket meänkieli i Sverige*, 2008).